

Fig. 1. Grarup. Ydre, set fra syd.

E. M. 1952

GRARUP KIRKE

HADERSLEV HERRED

Kirken, der var viet *S. Nicolaus* (sml. Nicolausfigur fra sidealtertavle), var allerede i middelalderen *anneks* til Starup og ansattes til cathedriticum på 12 sk. 1406 skænkede Slesvigbispens Johannes Skondelev kapitlet i Haderslev kapellerne i Grarup, Åstrup, Bjerning og Moltrup¹, et tilhørsforhold, der bekræftedes 1473 af bisp Nils, der samtidig gav afkald på de ikke betalte cathedriticumspenge fra den fattige kirke, der også her betegnes som et capella². Ved reformationen blev den et hertugeligt patronat, og efter hertug Hans' død 1580 overgik den til kongen, der senere besatte kaldet direkte gennem tyske kancelli.

Efter traditionen skal kirketårnet engang have været fyrtårn for Lillebælt³.

Kirken ligger højt, i udkanten af byen; kirkegården hegnes af kampestensdiger, der er omsat 1839, og samme år anskaffedes smedjernsfløje og stenstøtter af den vanlige type til lågerne i syd og nord⁴. Indvendig er digerne helt jorddækkede, og langs dem er der i øst, nord og vest plantet hække; 1882 repareredes kirkegårdsmurens syd- og vestside med mursten⁵. Ifølge et syn 1711 var »de tvende porte på vesterenden« opsat af røde tegl (rtk.).

Et porthus nævnes i regnskaberne 1753, et vognhus 1769 og 1795 det nylavede porthus, der muligvis er identisk med det, der omtales som vognremise

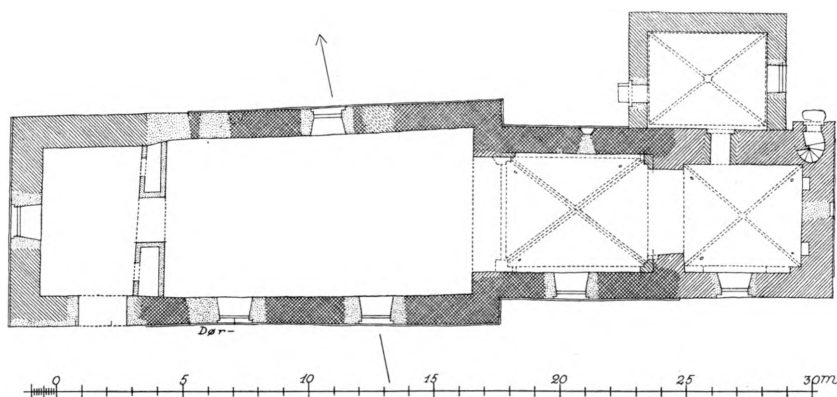

Fig. 2. Grarup. Plan 1:300. Målt af El. M. 1952.

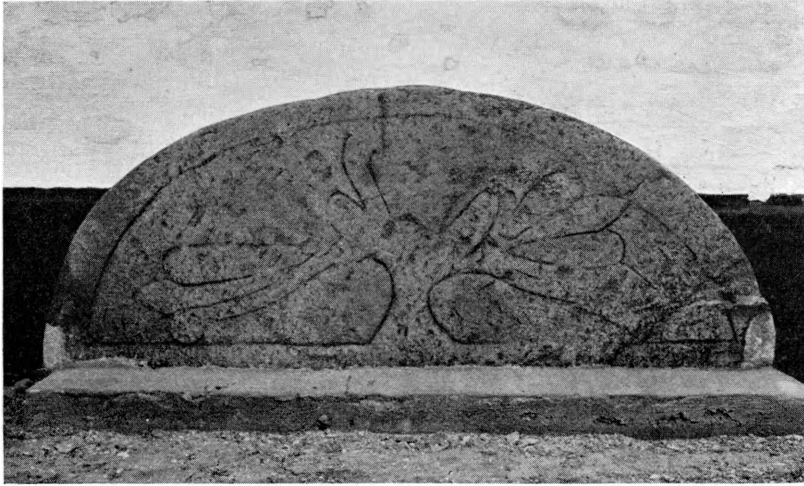
1814, kirstald 1840⁴ og præstens stald ved kirken 1883⁵; denne bygning, der indtil 1937 lå syd for kirkegårdens vestre del og sønden for landevejen, var opført af tegl, tækket med strå og havde port i begge gavle⁶.

Kirken består af romansk kor og skib med tre gotiske tilbygninger, tårn ved korets østgavl, sakristi på tårnets nordside samt en vestforlængelse. To $\dagger$ våbenhuse blev nedrevet henholdsvis 1851⁷ og 1951. Kirken har afvigelse mod syd.

Den *romanske kirke* er opført af *granitkvadre* over en hulkantet sokkel; på skibets nordside er der dog nogle få skråkantede sokkelkvadre. Af oprindelige enkeltheder er kun korets nordvindue bevaret som udvendig blanding. Vinduet, der har monolit overligger og sålbænk, sidder 207 cm over sokkelen og er 112 cm højt. Skibets romanske murhøjde over sokkelen er 418 cm. De nedre karme af den 110 cm brede norddør er bevaret, og stedet for syddøren er kende- ligt. Fra en af disse døre stammer det fladrunde *tympanon* (fig. 3), 162 cm langt og 62 cm højt, der længe har ligget som tærskelsten foran våbenhuset, men som nu er opstillet ved kirkens vestgavl. På den meget slidte flade skimtes konturerne af et reliefhugget »akantustræ«, der minder noget om de tilsvarende bladornamenter på Haderslevværkstedets fonte, bl.a. netop Grarups (p. 446) og Bevtofts (Nr.-Rangstrup); denne lighed berettiger dog ikke til at antage, at stenhuggeren har været kirkens bygmester, men kun at hans værksted har leveret skulpturelle arbejder til kirken⁸.

Ændringer og tilføjelser. Ældst af de gotiske byggearbejder er *korets hvælv*, der hviler på falsede (stærkt forgnavede) hjørnepiller, spidse helstens skjoldbuer og 19 cm brede ribber med (skarprygget?) trekløverprofil. Kapperne (med trækuller) er meget flade på oversiden, og skifterne falder svagt mod isse- linien; lette halvtstens overribber med trinkamme.

Tårnet, der ligesom enkelte andre på Haderslevvegnen, bl.a. Hjerndrup (p. 290) og Halk (p. 451), er placeret øst for koret, er sandsynligvis den ældste tilbygning. Det er ligesom vestforlængelsen opført af udflyttede kvadre fra det

E. M. 1951

Fig. 3. Grarup. Tympanon; det udslidte »træ« er delvis opmalet med sort (p. 440).

romanske anlæg og munkesten i munkeskifte. Tårnrummet, der sandsynligvis straks er blevet indrettet til korrum, står i forbindelse med det romanske kor ved en stor, spidsbuet arkade, som følger korhvælvningens østre skjoldbue. Rummet dækkes af en samtidig hvælving med kvartstens ribber og trækhuller; i syd er der en stor, spids, skjoldbuelignende spareblænding og i øst to små, fladbuede, som flankerer et lille, fladbuet vindue, der nu kun er synligt i det ydre. Til tårnets mellemstokværk er der adgang ad en trappe, der dels er anbragt i murlivet, dels i en svagt fremspringende pille på det nordøstre hjørne. Trappen, der har vandret afdækket underdør (med monolit overligger) i fladbuet fals, er uregelmæssigt muret og meget smal; spindelen er retkantet, og loftet består af fladbuede, udkragede binderstik, der stiger mod spindelen. Trappen udmunder i en lille, tøndehvælvet gang i tårnets østmur, og overdøren til mellemstokværket er fladbuet. Mellemstokværket har en fladbuet åbning mod syd og nord, den første blændet indvendig; til korets loft fører nu en råt brudt åbning gennem muren, der er samtidig med tårnet. Klokkestokværket har til hvert verdenshjørne to fladbuede, falsede glamhuller, der er helt eller delvis blændet. Murene har øverst dobbelte savskifter undtagen i vest. Det hårdt restaurerede tårn, der fik nordsiden repareret 1753 (rgsk.), er antagelig blevet skalmuret på sydsiden 1741, hvilket årstal er anbragt på et jernanker lige under savskiftet. Tårnet har nu et firsidet pyramidespir, der o. 1700 omtales som »en temmelig høj spits«⁹, og som skal have tjent som sømærke (sml. p. 439); ifølge Jensens Statistik 1840 »forkortet« for flere år siden¹⁰.

*Sakristiet*¹¹ på nordsiden af tårnet er sandsynligvis kun lidt yngre end dette og har en rundbuet dør til tårnrummet. Det er muret af munkesten i munke-

skifte over en bindig sokkel af granitkvadre; vinduet i øst er fladbuet, noget udvidet i lysningen og døren i vest moderne. Gavlen har over et blændingsbånd i fodlinien to savskifter og derover en cirkelblending, men der har sikkert tidligere været to, idet der nu som pendant til blændingen er en lem. Det indre dækkes af en hvælving — med kvartstensribber — hvis fødselslinier til de tre sider er markeret af et fremspringende skifte, mens der er halvtens skjoldbue mod tårnet. I nordgavlen en skorsten, omtalt 1711 (rtk.), men ikke

oprindelig.

Den romanske triumfbue er sandsynligvis blevet nedrevet, efter at tårnrummet var indrettet til kor, og dens kvadre ses mellem andet genanvendt materiale forneden i skibets *vestforlængelse*; ingen oprindelige enkeltheder findes i denne bygningsdel.

Et *†våbenhus* foran syddøren skal ifølge en synsforretning fra o. 1700⁹ have været $8\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ alen, spåntækt på vestre side og med tagsten på østre — men uden loft. Det blev nedrevet 1851, og i stedet opførtes 1851—52 af snedkermester Suchland en *forbygning* ved vestenden⁷. Denne blev nedbrudt 1951, da vestforlængelsen skiltes ud fra skibet og omdannedes til våbenhus med indgang fra syd.

Tagværkerne over kor, skib og vestforlængelse er af eg, med to lag hanebånd og stormlægter, men omsat flere gange og suppleret med gran; der ses forskellige nummereringer, dels øksehugne stregnumre, dels stemmejernsnumre. Tagværket over sakristiet er nyere, tårnets tagværk utilgængeligt.

Kirken står hvidkalket og blytækt¹² undtagen sakristiet, der allerede o. 1700 havde tegltag⁹. Skibets vestre taggavl er fra 1772, dets syd- og vestmur er sidst skalmuret 1882⁵. De gamle, spidsbuede støbejernsvinduer erstattedes ved restaureringen 1951 (Hardie Fischer) af fladbuede trævinduer. Korets blytækning afløste et skifertag fra 1892 ff.¹³ og dette atter et tegltag, nævnt 1711 (rtk.). Spiret var spånklædt indtil 1883—84¹³. — Munkestensgulvet er fra 1951, da det gamle fyrreloft, som allerede nævnes i synsforretningen 1711 (rtk.), blev fjernet; bjælkeloftet står nu gråmalet med de gamle egebjælker synlige.

Et *solur* på skibets sydmur bærer foruden navnet N. Meyr årstallet 1838, men det er muligvis ældre, eftersom der på bagsiden er indridset flere navne¹⁴, hvoraf et, C. Saldern 1733, henviser til en af kirkens præster, der var kapellan dette år (sml. klokke).

Tårnets *vindfløj* stammer fra 1951; en tidligere var anskaffet 1865¹⁵.

INVENTAR

Alterbordet, af granitkvadre, stammer fra hovedrestaureringen 1951. Af det tidligere *†alterbord*, der var af munkesten, fandtes rester lidt længere mod vest¹⁶.

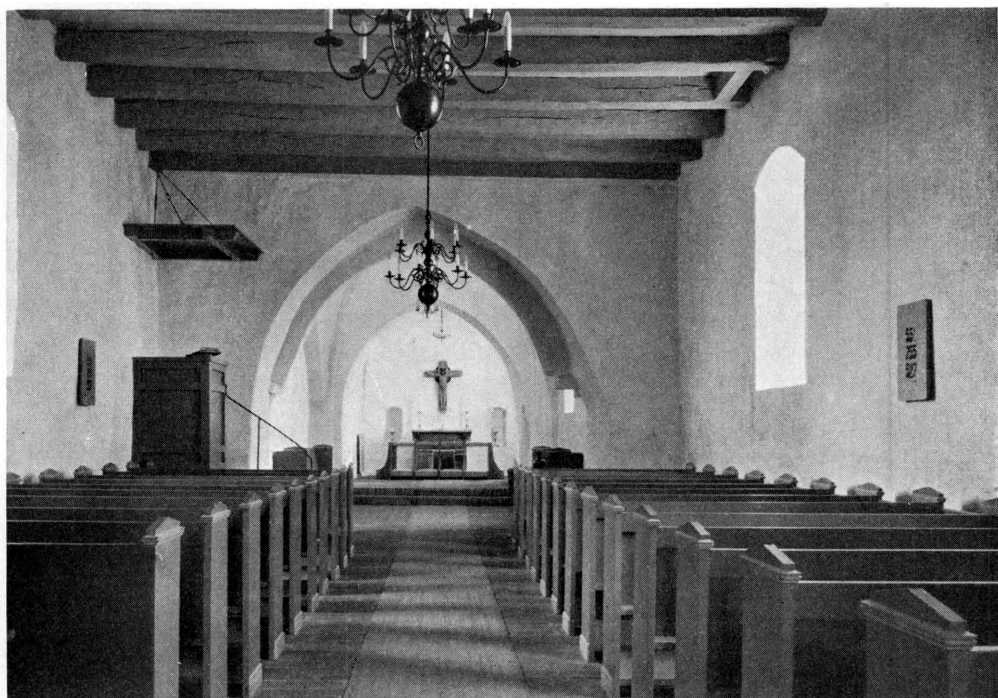

Fig. 4. Grarup. Indre, set mod øst.

E. M. 1952

Som *alterprydelse* tjener et 128 cm højt krucifiks af brændt ler, modelleret 1951 af Gunnar Hansen. Før restaureringen stod der på alteret et stort $\dagger$ støbejernskrucifiks (sml. Gl.-Haderslev p. 226), leveret 1850 fra Haderslev Jernstøberi (»1 Christifigur mit Stativ«)¹⁷; et sådant jernkrucifiks havde sognepræsten ønsket fra 1841 i stedet for det i kirken værende træbillede (dvs. krucifiks), som tiden ganske havde ødelagt¹⁸. Som baggrund for jernkrucifikset tjente et stort oliemaleri på lærred i nygotisk ramme, forestillende Jerusalem; det ødelagdes ved restaureringen, ligesom en stor, kalkmalet tæppebaldakin, rød på blå baggrund, blev tilintetgjort. 1711 omtales alteret som lidet og gement (rtk.).

Figurer fra $\dagger$ sidealtre. 1) *Maria med barnet* (fig. 5), fra slutningen af 1400'rne, sikkert fra samme værksted som Anna selvtrede-gruppen i Løgumkloster. Den siddende Maria, 121 cm høj, der hælder det kronede hoved lidt mod barnet, har høj, hvælvet pande, maniereret udtryk med halvt lukkede øjne og langt, lokket hår; under kappen er hun iført en stofrig kjole, under hvis halsudskæring underlinet skimtes. Højre hånd har holdt et æble eller en vindruesklase; spids sko. På Marias venstre knæ sidder det nøgne Jesusbarn, som med venstre hånd har et fast greb om en fugls vinger, en fremstilling der refererer til en af de apokryfe legender¹⁹. Barnets ansigtstræk er tunge, med posede øjenlåg.

L. L. 1952

L. L. 1952

Fig. 5—6. Grarup. Sengotiske figurer fra †sidealtre (p. 443, 444).

Figuren har sikkert aldrig haft plads i et alterskab, men har, som nu, været anbragt op mod en væg — oprindelig måske på triumfvæggen mod nord, Mariaaltrets vanlige plads — under den rigt skårne baldakin; denne er et typisk sengotisk snedkerarbejde med fiskeblæreprydede kølbuer under stavværksvinduer, hjørnefialer og her imellem bladspir. — 1864 restaureredes figuren af billedhugger Krollpfeiffer, Haderslev²⁰ og blev antagelig ved samme lejlighed anbragt på en konsol i gotisk stil, der nu sammen med baldakinen er anbragt på loftet. Under restaureringen 1952 suppleredes de manglende dele, to fingre på Marias hånd og tre på barnets samt nogle ornamenten på baldakinen (Marias kronetakker var antagelig allerede erstattet o. 1750), og gruppen nystafferedes i tempera og med forgyldning af Ingolf Røjbæk. Ved denne lejlighed konstateredes forskellige farvelag, fra 1864 og fra o. 1750, sidstnævnte overvejende med mørk- og lysblå farver, samt svage spor af den oprindelige staffering: guld og farverester på kridtgrund, hvorfra lidt polerforgyldning på håret og endvidere et cinnoberrødt farvefragment mellem kappe og underkjortel. Opstillet på triumfvæggens sydside.

2) *Bispehelgen* (fig. 6), sikkert S. Nicolaus af Myra, kirkens værnehelgen, fra begyndelsen af 1500-årene. Den stående figur er 133 cm høj, holder højre hånd

E. M. 1952

E. M. 1952

Fig. 7—8. Grarup. Alterkalk 1653 (p. 445) og alterstager 1777 og 1837 (p. 446).

velsignende op, mens en opslået bog ligger i venstre, som skjules af den folderige pluviale, der på brystet samles af et smykke. Herunder ses dalmatica med frynser og den lange alba, som lader den ene rundnæsede sko fri. Figuren har et karakteristisk gammelmandsansigt. Rimeligvis ved restaureringen 1864 (se ovfr.) fik figuren en plint og baldakin svarende til Marias (nu på loftet). 1952 foretog Ingolf Røjbæk en nystaffering i tempera og med forgyldning; det underliggende farvelag fra o. 1750 var med rødt på sko og pluviale, bjergblåt på underkjortlen, mens den blålighvide bispehues skårne ornamenter var sølvforgyldte, hvorunder skimtedes grøn og rød lasering. På våbenhusets nordvæg.

Altersølv. *Alterkalk* (fig. 7) fra 1653, af almindelig baroktype med sekstunget fodplade og fod i afsæt; på tre tunger er fastnitted et lille krucifiks, et Jesu-monogram (minuskler) og et alliancevåben for Sehested og Gyldenstjerne med versaler på skriftbånd: MS LGS, henvisende til Mogens Sehested og Lisbeth Gyldenstjerne. De sekskantede skaftled smalner mod den store, fladovale knop, som nu sidder omvendt; den har punslede tunger på over- og underside og på rudebosserne bogstaverne IESUS samt året 1653, alt i relief. Bægeret, der er let udsvajet, hviler i en påloddet krans af buer og blade. Oppe i fodens hulhed er fastloddet en halvkugle med en graveret blomsterroset, som er gennembrudt af fire små, runde huller. Forgyldt undtagen ornamenterne. På fodpla-

den to ens mestermærker IHP i oval, måske for den guldsmed Petersen, Haderslev, som 1839 forgyldte kalken og disken, der tillige omarbejdedes¹⁵. Glat *disk*. *Vinkande* af plet i nygotisk stil, formodentlig identisk med den, som i regnskabet omtales anskaffet 1878 hos Koppen i Berlin for 60 mk.⁵

Alterstager (fig. 8). 1) 1777, af type som Skrydstrups (Gram hrd.), fra 1776, med lav, klokkeformet fod- og (løs) lyseskål og slankt skaft med indknebne led symmetrisk om en midtkugle. På foden graveret: A W P L 1777 (Andreas Wetche pastor loci, stedets præst). 35,5 cm høje. 2) 1837, i hovedsagen svarende til Vonsbæk-stagen fra 1835. Over en flad, klokkeagtig fodskål vokser det cylindriske skaft op af akantusblade; på skaftets kvadratiske midtled graveret: »P. Knudsen, S. Nissen (to gårdejere), Grarup Kirche«. Under bunden gørtlerens navn: »L. Beise Hadersleben 1837«. Ifølge regnskabet⁴ fik han 19 rdl. 26 sk. for dem samt de gamle, 1651 anskaffede stager, der blev ansat til 32 sk. (rgsk.). 45 cm høje.

En *†messehagel* af rødt fløjlsmed sølvbesætning nævnes i inventariet 1763⁹.

Døbefont (fig. 9), romansk, af granit, svarende til Bevtøft-fonten (Nr.-Rangstrup hrd.). Kummen, 89 cm i tvn., har som mundingsprofil en rundstav og herunder otte arkader med 1) fugl, 2) fugl (modvendt), 3) træ med to symmetriske blade, 4) tom, 5) trebladsplante, 6) tom, 7) plante med midtskud og smalle volutblade, 8) tom. I sviklerne mellem buerne flade rudebosser. Kummen står direkte på den lave fod, hvis øvre rundstav gør det ud for skaft; den er dannet som et omvendt terningkapitæl med store, ryggede hjørneknopper og varierende planter i sidernes arkader. (Mackeprang: *Døbefonte*, p. 331, fra Haderslevværkstedet). Glat *dåbsfad* af messing, fra 1700'rne. *Dåbskande* af tin.

Prædikestolen, der hidrører fra hovedrestaurationen 1951, udmærker sig sikkert ved at være den simpleste og enkleste i det ganske land. Den hviler på et muret fundament og består kun af to vinkelstillede træplader med vandrette revler til markering af et frise- og postamentfelt. Opgang af jernstænger. Lydhimmelen er om muligt endnu enklere, idet den blot består af en træplade anbragt oven på en klodset bjælkeramme. Gråmalet. I skibets nordvesthjørne. Den tidligere *†prædikestol* var vistnok fra sidste halvdel af 1800'rne, på fem fag; den blev splittet og brændt under nedtageisen. Dens forgænger betegnes i en synsforretning 1711 som ordinær (rtk.). 1851 foresloges den flyttet til nord-siden, og 1856 ønskedes en himmel over den for at hindre dryp fra loftet i tøjvejr²¹. Først 1920 fik den en himmel, idet man tog den fine renæssancehimmel fra Starup⁵; denne er nu atter ført tilbage til Starup og anbragt i sakristiet.

Stolestaderne stammer fra hovedrestaurationen 1951, men med benyttelse af materiale bl.a. de enkle trekantgavle fra det tidligere stoleværk, der var tegnet og udført o. 1851 af snedkermester Suchland, Haderslev⁷.

Fig. 9. Grarup. Døbefont (p. 446).

P. N. 1923

Orglet, med smukke, moderne linier, er opsat 1952 af orgelbygger Krohn, Hillerød. Allerede 1856 havde kirken orgel, da orgelbygger Ohrt i Gram stemte og efterså det¹⁵; 1881 fik den et nyt fra Marcussen i Åbenrå, anbragt på et af snedker I. B. Hansen, Haderslev, lavet *†pulpitur*. Dette afløstes 1899 af et andet udført af N. Jürgensen, Haderslev⁵.

Under restaureringen konstateredes to rækker oversavede, svære egestolper (2 × 6 stykker), der var anbragt med ca. 185 cm's afstand langs midtgangen⁶; de har utvivlsomt båret to *†pulpiturer* på skibets langvægge.

Klingpung med Jesumonogram og kors, købt i 1890'erne i Tyskland⁶.

Lysekronerne i tårnrum og kor er afstøbninger efter den seksarmede renæssancekrone i Ols kirke, Bornholm, hvor de tidligere har været ophængt, men skænkedes af Ols kirke til Grarup efter restaureringen; skibets kroner er nye.

Klokke 1747, støbt af Johan Heinrich Armowitz i Husum (rgsk.). Indskrifter med versaler (små og store), i frisen: »Soli deo gloria« (»Gud alene æren«), på legemet: »Her Ioachim von der Lühe, I.K.M. geheimer raht, ritter und amtmann zu Hadersleben. Her Iohannes Tychsen, I.K.M. consistorial raht und probst zu Hadersleben. Her Sebastian von Saldern ætatis 77 ministerii 47 an.

pastor zu Starup und Grarup. Her Caspar von Saldern filius Sebastiani pastor zu Starup und Grarup ann. 1747. — Me fudit Iohan Heinrich Armowitz Husum« (»mig støbte I.H.A«), Over og under frisefeltet en række top- og hængestykker med båndakantus, bladværk og vindruer, på legemet møntaftryk, englehoveder og krucifiks, på slagringen akantusbladække. Tvm. 95 cm.

Klokkestolen er delvis af eg.

KILDER OG HENVISNINGER

LA. Åbenrå. Haderslev provstearkiv: Kirkeregnskabsbøger for Grarup 1625—1847 (*rgsk.*). — Sager vedr. de enkelte sogne. Starup og Grarup. 1729—1918. — Acta betr. Prediger u. Gemeinde. Starup u. Grarup. 1889—1918. — Haderslev provstis fælles kirkekasse: regnskaber med bilag. Grarup. 1800—47. — Starup-Grarup præstearkiv: Bb 3. Sager til aktfortegnelsen 1892, II 8 a-II 14. 1563—1904. — Ca 3. Kirkeregnskabsbog for Grarup 1737—1813. — Haderslev visitatorsager. Sager t. slesv. registratur nr. 118. Kirche zu Grarup 1767—1821. — Se i øvrigt arkivalier for Haderslev provsti i almindelighed p. 28. — Præsteindberetning til Thurah 1754. — Kirkeklokkecirculære af 1918 (NM). — Museumsindberetninger af Chr. Axel Jensen (udat.) og Ingolf Røjbæk 1952 og 1955 (forundersøgelse og restaurering af sidealterfigurer). — Undersøgelse og beskrivelse ved Elna Møller, Erik Moltke og Vibeke Michelsen 1952.

Haupt I, 351.

¹ Danske Atlas VII, 127. ² Repertorium nr. 3376. ³ Danske Sagn 1931. III, 63 nr. 246. ⁴ Fælles kirkekasse: rgsk. med bilag 1800—47 (bilag 5 til 1838). ⁵ Fælles kirkekasse: rgsk. med bilag 1870—1924. ⁶ Meddelt af graver Peter Jørgensen. ⁷ Forskellige uordnede kirkeregskabssager. ⁸ Mackeprang: Portaler p. 269 og samme: Døbefonte p. 331. ⁹ Præstearkiv: sager til aktfortegnelsen 1892 (udateret koncept). ¹⁰ I, 167 bemærkes om tårnet: »Er war früher sehr hoch und ansehnlich, ist aber von mehren Jahren um $\frac{2}{3}$ verkürzt«. ¹¹ Hvorvidt indkøbene af brænde til sakristiet (første gang omtalt 1715, note 9 ovfr.) har betydet, at dette har været anvendt som skolestue, kan ikke afgøres. ¹² 1951 nedtoges fra skibets nordside en blyplade med indskriften: HIS KW (kirkeværge) 1768. CPS BT«. ¹³ Provstearkiv: sager ang. de enkelte sogne etc. 1729—1918. ¹⁴ W Trieb, N N, I I 1867 (nok for sognepræsten J. Chr. Jacobsen). ¹⁵ Fælles kirkekasse: rgsk. 1833—71. ¹⁶ Det var 1875 blevet flyttet lidt ud fra muren, note 5 ovfr. ¹⁷ Fælles kirkekasse: rgsk. med bilag 1800—47, løstliggende, ukvitteret regning. ¹⁸ Generalsuperintendentens arkiv: visitatsberetninger etc. 1796—1883. Indberetn. fra 4. juni 1841 i læg fra 1844. ¹⁹ Legenden fortæller, at Jesusbarnet en dag morede sig med at forme lerspurve, og da nogen bebrejdede ham, at han brød Sabbaten, klappede han i hænderne, og spurvene fløj væk. ²⁰ LA. Åbenrå. Akten II 9 b der Kirchengemeinde Grarup betreffend die Kirche (uordnede); afleveret til LA. 1955 sammen med Starup præstearkiv. ²¹ Fælles kirkekasse: sager vedr. ombyggn. etc. 1800—96.